

FANGELSISMÁL, HORFT TIL FRAMTÍÐAR

Erindi Guðmundar Gíslasonar, forstöðumanns

fangelsa á höfuðborgarsvæðinu, frá 9. nóvember 2000

I. Inngangur

Samantektin sem hér fer á eftir er byggð á framsöguerindi sem höfundur hélt á námsstefnu fyrir starfsfólk fangelsisgeirans í Hótel Borgarnesi 9. nóvember 2000. Námsstefnan var haldin til að efla starfsanda og var hin fyrsta sinnar tegundar. Þema námsstefnunnar var starf fangavaraða og þróun þess. Erindið er ekki byggt á vísindalegum rannsóknnum, hér eru settar fram hugmyndir, studdar gögnum sem höfundur hefur aflað sér sem fangavörður, kennari og forstöðumaður, vegna áhuga á fræðslu og þróun á þessu sviði og eru birtar á eigin ábyrgð.

Yfirskrift greinarinnar er: *Fangelsismál, horft til framtíðar*. Þegar fjallað er um störf fangavaraða verður vart hjá því komist að víkja að þróun fangelsismála í heild. Reynt verður að færast ekki of mikið í fang heldur staldrað við grunnatriði, markmið, hlutverk og starfssvið fangavaraða og það hvert framhaldið gæti orðið næstu 10 ár eða svo. Hér verður ekki fjallað um starfslýsingar eða það hvort fangaverðir eigi að smyrja brauð fyrir fanga eða opna klefa kl. 8 eða 8:30. Til þess er annar vettvangur. Ætlunin er að velta upp spurningum eins og: *Hvað er fangavarsla, hvað felst í því starfi og hvernig ætti það að vera? Hvað eru nágrannar okkar að sýsla á þessu sviði? Hvernig miðar okkur áfram?* Og fleira í þeim dúr.

Greininni er skipt í sjö meginhluta og nokkra undirkafla. Hún hefst á inngangi og svo er litið til fortíðar. Staðan í nútíð tekur við og framtíðarskoðun þar á eftir. Í fimmta hluta er vikið að tvíþættu hlutverki fangavaraða og hinn sjötti fjallar um breytingarferli í fangelsum. Sjöundi hluti er niðurlag og fylgir listi ívitnana og neðanmálsathugasemda.

1.1. Mælikvarði mikilvægis?

Hugleiðum hvort fangavarsla er mikilvægt starf. Starfið er ekkert merkilegra en önnur. En ef ímyndaður mælikvarði mikilvægis fælist í skriflegum ákvæðum um vettvanginn þá stæði fangavarslan framarlega. Til er aragrúi af lögum, reglugerðum, samþykktum, sáttmálum, reglum og bókunum sem gerðar hafa verið um hlutverk, framgöngu og starfsemi fangavaraða í fangelsi. Litum á dæmi:

Lög um fangelsi og fangavist, lög um meðferð opinberra mála, stjórnsýslulög, ýmsar reglugerðir svo sem reglugerð um gæsluvarðhald, um leyfi fanga, um heimsóknir, símtöl og bréfasendingar, um dagpeninga og vinnulaun, um fullnustu refsíðoma, um nýráðningu og menntun fangavaraða, – reglur eins og húsreglur fangelsa, vinnureglur ýmiss konar, siðareglur norrænna fangavaraða, erindisbréf, evrópskar fangelsisreglur, skýrslur tortúrnefndar, mannréttindasáttmáli Sameinuðu Þjóðanna, réttindi og skyldur opinberra starfsmanna, samþykktir Evrópuráðs – og svo mætti áfram telja.

Hvers vegna er þetta svo? Af hverju eru allar þessar samþykktir og reglur um hvað eigi og megi gera, hvað sé við hæfi og hvað ekki, hvað rétt, hvað rangt, hvað vitlaust, eðlilegt eða bara gott og gilt í sambandi við innilokun fanga í fangelsi? Svárið er ekki flókið, – það er vegna þess að fangelsisýfirvöldum og þar með fangavörðum í umboði stjórnvalda, er fengið í hendur *vald* sem fáir aðrir í samfélaginu hafa. *Að yfirtaka ákvörðunarrétt yfir líkamlegri staðsetningu einstaklinga og – ef nauðsyn krefur – beita sérstökum þvingunum og búnaði til að inna það starf af hendi*. Ekkert annað yfirvald samfélagsins hefur það sem sitt sérhæfða hlutverk að hafa svo yfirgripsmikið og augljóst eftirlit með ferðum og hátterni einstaklinga í umsjá þess og beita þá viðlíka þvingun. Þetta sérstaka vald krefst markvissra vinnubragða og ef til vill er mikilvægast að leiða hugann að þremur meginspurningum í því sambandi: Hvaða valdi er heimilt að beita? Í hvaða tilgangi má beita því og hvernig á að standa að valdbeitingunni? Í raun og veru endurspeglar þessar spurningar tilvistarlegan og siðferðislegan kjarna fangavaraðarstarfsins, vegna þess að eðli málsins samkvæmt eru allir fangar á einn eða annan hátt þvingaðir til samvistanna.

Ekki gefst ráðrúm til að huga frekar að þessari umræðu hér, en öllum er hollt að leiða hugann á gagnrýninn og skynsamlegan hátt að slíkum grundvallaratriðum. Fangavarsla felst ekki í að telja dósir eða flokka pappír, heldur er verið að *ráðskast* með fólk sem er lokað inni. Það gerir starfið vandmeðfarið - en líka innihaldsrikt.

1.2. Skýrsla til dómsmálaráðherra

Í mars árið 1992 kom út skýrsla á vegum Fangelsismálastofnunar ríkisins að beiðni Þorsteins Pálssonar, þáverandi dóms- og kirkjumálaráðherra. Þetta var skýrsla um stöðu fangelsismála og tillögur um úrbætur og stefnumörkun til framtíðar.² Skýrsluhöfundar, að undirrituðum meðtöldum, höfðu flestir reynslu úr fangelsiskerfinu og margar tillagnanna hafa komist til framkvæmda, sumar með hliðarstökkum en aðrar bíða síns vitjunartíma. En við árbúsundamót er tímabært að huga að framhaldinu. Hver er staða fangelsismála og hverjar eru horfurnar í nánustu framtíð? Hvernig er staðan á Íslandi miðað við nágrannalöndin? Hvaða hlutverki munu fangaverðir gegna í þróuninni næstu 10 árin, hvaða breytingar eru fyrir séðar og hvernig verður starfsumhverfi þeirra? Það er deginum ljósara að framþróun og endurmat verður í fangavörslu eins og annars staðar. Þrátt fyrir að sumt breytist hægt munu gömlu vígin falla eitt af öðru í tímans rás. Fangavarðarstarfið hefur breyst undanfarinn áratug, – en það er bara byrjunin. Breytingarnar eiga eftir að verða enn meiri næstu 10 ár.

Í þessu starfi eins og öðrum munu áherslur færast frá magni að gæðum í vaxandi mæli. Þegar talað er um magn og gæði í fangelsissamhengi þá er til dæmis átt við nýtingu tíma bæði hjá föngum og starfsmönnum, framboð og eftirspurn á skipulagðri starfsemi og meðhöndlun (meðferðarþrógröm eða aðrar áætlanir sem boðið er upp á). Í stuttu máli er átt við muninn á verki og aðferð. Það á ekki að vera nægilegt að spyrja *hvað* gert er heldur *hvernig* hlutirnir eru framkvæmdir. Það er aðalatriði og svo mun áfram verða. Það er ekki fullnægjandi að státa af miklu framboði á þessu eða hinu; – vinnu fyrir fanga, námstilboðum, læknisþjónustu, meðferð og öðru, ef í ljós kemur að þetta er ómarkvisst, illa nýtt og árangurslítið. Nefna má dæmi erlendis frá um fangelsi þar sem eru flottir vélasalir með vinnuaðstöðu fyrir stóran hóp fanga. Þar eru kannski fimm að vinna og þar af eru tveir verkstjórar. Fangarnir eru flestir með vottorð eða geta ekki unnið af einhverjum ástæðum. Annað dæmi: Oft er talað um að *trappa* fíkla niður með lyfjagjöf í ákveðinn tíma eftir komu í fangelsi, – en svo kemur í ljós að margir mánuðir líða og alltaf eykst lyfjaskammturinn. Nefna mætti fleiri dæmi af þessu tagi þótt það verði ekki gert hér.

Það þarf að vega og meta hvað eigi að gera og hvernig því verði náð. Aðferðin skiptir máli. Hverju á að ná fram í fangelsinu? Er það ró og spekt og ekkert *vesen*? Sjálfsagt er það ósk margra. En spurningin hlýtur jafnframt að snúast um aðferð, ekki bara að tilgangurinn helgi meðalið. Þetta má ekki byggjast á einhvers konar samþykktu afskiptaleyzi. Sumir fangar virðast rólegir ef þeir fá óáreittir að vera dópaðir og sofa allan sólarhringinn. Það er ekki æskileg ró og spekt. Fremur skal sækjast eftir jafnvægi í fangelsinu sem leiðir af því að fangar hafi eitthvað fyrir stafni, eigi jákvæð samskipti og fái tækifæri til að vinna í sínum málum. Það eru gæði í fangelsi, það er markmið og að því ber að stefna.

Annað sem skiptir miklu varðandi starfsumhverfi og vellíðan á vinnustað er hvaða hug menn bera til þess sem þeir eru að gera. Hvort menn eru stoltir af sínum hlut eða hvort þeim stendur á sama svo lengi sem þeir fá greidd laun fyrir verkið. Í því samhengi er ekki úr vegi að rifja upp gamla sögu um þrjá steinsmiði:

Þrír steinsmiðir unnu í sömu grjótnámu við að höggva til sams konar ferkantaðar steinblokkir. Aðkomumaður sem leið átti hjá staldraði við hjá hverjum þeirra um sig og spurði hvað fælist í starfi hans. Hinn fyrsti svaraði önnur: „Ég er að höggva grjót.“ Sá næsti sagði dauflega: „Ég er að höggva grjót til að hlaða einhvern múr.“ Hinn þriðji svaraði hins vegar með nokkru stolti: „Ég er þátttakandi í að reisa dómkirkju.“

Þessi litla dæmisaga beinir athygli að því hvaða augum við lítum smátt en samt mikilvægt

hlutverk okkar í gangvirkinu. Stundum er hollt að staldra við og spyrja: Er ég að höggva grjót eða taka þátt í einhverju sem skiptir máli?

II. Fortíð

2.1. Af hvaða völdum?

Stöldrum aðeins við í fortíðinni. Ef litið er á fangelsissöguna sést framrás sem á Vesturlöndum hefur að mestu fylgt annarri samfélagsþróun. Er þá átt við fangelsi síðari tíma, fangelsisgerð eða hugmynd sem ekki er ýkja gömul, tvö hundruð ára eða svo. Auðvitað væri hægt að fara lengra aftur í söguna og rekja dæmi um gamlar dýflissur sem voru pyntingartæki stjórnvalda og aðals til að klekkja á pólitískum andstæðingum eða til að brennimerkja og limlesta þá sem höfðu gerst brotlegir eða voru á móti viðteknum skoðunum. En það verður ekki gert hér. Það er fróðlegt að skoða stöðuna í dag út frá ákveðinni þróun í fangelsismálum á 20. öld. Á Vesturlöndum hefur fyrst og fremst orðið framþróun hvað varðar aukinn rétt fanga, samskipti þeirra innan fangelsa, samskipti starfsmanna og fanga og meðhöndlun þeirra. Það þarf ekki að lesa gamlar fangelsisreglur eða dagbækur lengi til að skynja í hverju breytingar á umgengnisháttum í fangelsum hafa falist: *Áður fyrr voru fangar yfirleitt lokaðir inni á klefa allan sólarhringinn að undanskilinni klukkustundar útivist. Þeir báru jafnan sérstök einkenni, svo sem fangaföt. Sumir voru alfarið vistaðir í einrúmi upp á vatn og brauð. Fangar máttu ekki tala saman. Þeir máttu ekki tala við fangavörð nema hann yrti á þá að fyrra bragði. Fangar máttu ekkert lesa nema biblíuna þegar færi gafst. Síðar bættust við aðrar uppbyggilegar bækur eða greinar sem valdar voru af fangavörðum. Það var talið fongum hollt að hiraft í einrúmi inni í gluggalausum klefa og iðrast. Menn trúðu því að það leiddi til betrunar. Löngu eftir símvæðingu var nánast óþekkt að fangar fengju að hringja eða tala í síma. Eftir að rýmkað var á þeirri heimild voru öll símtöl hleruð og skellt á ef eitthvað óviðurkvæmilegt var sagt að mati fangavarðarins sem hlustaði. Öll bréf voru lesin, heimsóknir voru strjálar og þær fáu sem leyfðust voru vaktaðar af fangaverði. Fangavörðum var lengi vel uppálagt að tala sem minnst við fanga og alls ekki vera vingjarnlegir eða alþýðlegir í tali. Áður fyrr voru dagblöð afhent fongum eftir að yfirfangavörður eða fangelsisprestur hafði klippt burt myndir og greinar sem ekki töldust afbrotamönnum holl lesning. Fangavarsla taldist til óæðri starfa, til hennar réðust helst eldri menn sem gjarnan höfðu annað starf meðfram, voru kannski eigin herrar með bát í nausti eða rollur í kofa, oft fremur valdir eftir stærð en viti. Menn sem festust í þessu og þurftu ekki á annarri menntun eða hæfileikum að halda en því að vera góðir „kallar“. Og svo mætti áfram telja.*

Sumt ofantalið virðist frá æði gamalli tíð. En svo er ekki um allt, jafnvel þó að orðið gamalt sé afstætt hugtak. Undirritaður upplifði margt af þessu við sumarafleysingar, samfara háskólanámi, sem fangavörður í Hegningarhúsinu 1975 og síðar. Í endurminningunni svipaði umgjörð fangelsisins á þeim tíma til lýsingar Halldórs Laxness á því þegar Ólafur Kárasón Ljósvíkingur var vistaður í tughúsinu einhverntíma á þriðja áratug síðustu aldar.³ Undirritaður gekk nánast beint inn á vakt eftir ráðningarviðtal, hlaut stutta tilsögn um lífið og tilveruna hjá varðstjóra, fékk rötsterkan kaffibolla, stóran lykil og var svo vísað beint inn á fangelsisgang. Gamla lýsingin passaði ágætlega, – *stór og þrekinn, þokkalega góður náungi að eigin áliti og steig ekkert sérstaklega í vitið, – og festi smám saman rætur!* Eftir á að hyggja var ekki slæmt að hafa kynnst starfinu svo snemma og frá þessu sjónarhorni. Það hefur aukið skilning og veitt innsýn í það hvernig hlutirnir voru áður og hve mikilvægt er að reyna að hreyfa við ýmsu og mjaka því til framávið.

2.2. Hvað hefur breyst og hvers vegna? Hver hafa markmiðin verið?

Ef hugað er að því sem hefur verið að gerast í grannlöndunum varðandi fangavarðarstarfið, sérstaklega á Norðurlöndum, er ljóst að hreyfing síðustu áratuga hefur að miklu leyti beinst að endurbótum á starfsmannastefnu undir því kjörorði að auðlind fangelsiskerfis séu starfsmenn þess. Nefna má sem dæmi að starfsumhverfi hefur verið bætt, menntun eflað, starfsemi innan fangelsanna hefur verið endurskipulögð, vinnutími stytur

og kjör bætt fyrir markvissara vinnuframlag. Ýmislegt hefur orðið til að ýta undir þessa þróun svo sem aukin fagmenntun, samstarf milli landa, sterk fagfélög og rannsóknir fræðimanna á fangelsisumhverfi og á liðan fangavarða í starfi. Í því sambandi má sérstaklega geta frumkvæðis danskra fangelsisýfirvalda, öflugrar rannsóknardeildar norska fangavarðaskólans og merkilegrar rannsóknar *dr. Anniku Härenstam* í Svíþjóð á níunda áratugnum á liðan starfandi fangavarða svo eitthvað sé nefnt. Sænska rannsóknin var umfangsmikil og ýtti við mönnum vegna þess að um 2000 fangaverðir í mismunandi fangelsum tóku þátt í henni og niðurstöðurnar voru nokkuð afgerandi. Sýndu þær fram á mikil álagseinkenni og streitumyndun meðal fangavarða sem birtist meðal annars í andlegri og líkamlegri vanlíðan. Nefna má háan blóðþrýsting, mikil veikindaforföll, hátt kólesterólhlutfall, þunglyndi og alkóhólisma. Sérstaklega bar á þessu hjá vaktavinnuönnum og einkennin jukust eftir því sem fangaverðirnir störfuðu við þyngri aðstæður, í fangelsum þar sem árekstrar milli fanga innbyrðis og milli fanga og starfsmanna voru tíðir.⁴ Til að svara spurningunum hér að ofan má segja að helstu breytingar og markmið hafi verið að skapa faglegra og virkara starf og starfsumhverfi og draga úr skaðlegu álagi. Það er ekki svo lítið. Og ekki má gleyma að margt af þessu hefur einnig gerst hér á landi.

III. Nútið

3.1. Hvað er að gerast?

Sem betur fer hefur ýmislegt breyst undanfarinn aldarfjórðung sem of langt mál yrði að telja upp hér. Margt hefur færst til betri vegar og þeir sem fylgst hafa með vita það og sjá. Þá er ekki bara átt við það sýnilega heldur ekki síður innra starfið, þekkinguna, hugarfarið og vinnuna sem lögð hefur verið í að færa fangelsismálin til móts við það sem ásættanlegt getur talist. En betur má ef duga skal, þrátt fyrir velgengni má margt betur gera. Lítum yfir stöðuna í dag áður en lengra er haldið.

Hvaðan hafa fyrirmyndir verið sóttar? Þær koma víða að en segja má að undanfarna áratugi hafi mest verið leitað til grannþjóða, einkum Danmerkur og Noregs. Íslenska kerfið hefur samt sem áður verið nokkuð sér á parti, bæði vegna smæðar og áherslna í verkefnavali. Hér á landi hefur líklega hlutfallslega minna fé verið varið til ýmiss konar skipulagðra umsjónarverkefna og áætlanagerðar (*programvirksomhed, soningsplanlegging*) í fangelsum en á öðrum Norðurlöndum, ef til vill að Finnlandi undanskildu.

Frændþjóðirnar hafa um áratuga skeið sveiflast um í stefnum og straumum fangelsismála, frá „*Nothing works*“ yfir í „*Something works*“, „*Program-behandling*“, „*AUF*“ (Arbejde, Undervisning, Fritid), „TR“ (Tjenstemansrolleprojekt), „*Metodisk arbeid i fengsel*“ (markviss fangelsisvinna), „*Enhedsfunktionær*“ (fængselsfunktionær, tilsjónarkerfi), „*Kontaktsystem*“ (tengilskerfi) og „*Kognitive-skills*“ (hugræn atferlismótun) svo nokkuð sé nefnt.⁵ Hér á landi hefur kröftunum fyrst og fremst verið beint að atvinnu fyrir fanga, áfengis- og vímuefnameðferð fyrir þá sem til þess eru fallnir síðustu vikur afplánunar, vistun á áfangaheimili Verndar og einstaklingsmeðferð sálfræðinga og geðlækna í fangelsunum. Myndarlega hefur verið staðið að skólahaldi á Litla-Hrauni í samvinnu við Fjölbrotaskóla Suðurlands og hin síðari ár líka í Fangelsinu Kópavogsbraut 17 í samstarfi við Menntaskólann í Kópavogi. Hins vegar hefur minna farið fyrir skipulegu tómstunda- og umönnunarstarfi, áætlunum á afplánunartíma og eftirmeðhöndlun við losun úr fangelsi.

3.2. Erum við á réttri braut?

Margt hefur verið vel gert til að efla fangavinnu og ber síst að vanþakka það. Kjörorðið, samkvæmt íslenskri hefð, hefur verið á þá leið að vinnan göfgi manninn. Í lögum um fangelsi og fangavist nr. 48/1988 stendur að í fangelsum *skuli* vera aðstaða og tæki til fjölbreyttrar vinnu og að fanga beri að vinna þau störf sem honum eru falin og þiggja laun fyrir. Nánar er fjallað um vinnu, nám og dagpeninga afplánunarfanga í reglugerð nr. 409/1998 þar sem meðal annars stendur að fangi skuli stunda vinnu alla virka daga.

Bæði í lögunum og reglugerðinni er síðan kveðið á um það að reglubundið nám geti komið í stað vinnuskyldu fanga.⁶

Þrátt fyrir framfarir á þessu sviði læðist stundum að sá grunur að fyrst og fremst hafi verið hlúð að praktískum og fjárhagslegum atriðum hvað þetta varðar. Fangelsisýfirvöldum ber að ná inn ákveðnu hlutfalli sértekna með fangavinnu til að vega upp á móti útgjöldum. Það er líka sjónarmið sem vert er að meta. Hins vegar versnar dæmið ef gengið er út frá því að vinnusjónarmið í fangelsiskerfinu standi öðrum þáttum meðferðar eða meðhöndlunar fyrir þrífum. Að menn nemi staðar í einhverri *vinnuhagsmunaspeki* af því að aðrir kostir eru of dýrir. Það er vissulega rétt að vinna getur verið bæði göfgandi og ánægjuleg, en fyrst og fremst ber að líta á fangavinnu sem réttindi, – lagalegan rétt fanga sem byggir á því samkvæmt lögum að fangelsið skuli sjá föngum fyrir vinnu og föngum beri skylda til að vinna þau verk sem þeir eru settir til. Og geti yfirvöld ekki boðið upp á launaða vinnu í fangelsinu skuli föngum ákvarðaðir dagpeningar. Varasamt er að líta á fangavinnu eða framboð á vinnu í fangelsi sem einhvers konar lækningu eða meðferð. Það að í gegnum fangavinnu öðlist fanginn hjálfun, möguleika á innihaldsríkara lífi og ákveði uppfrá því að brjóta ekki af sér á ný getur alveg gerst og það er ánægjulegur bónus, en ekki er unnt að líta á það sem meðferðarúrræði.

Skynsamleg fangavinna er af hinu góða og nám ekki síður en varast ber að draga of sterkar ályktanir af því hvaða fangar geta unnið og hverjir ekki, hverjir geta stundað nám og hvers vegna. Tilhneigingin vill verða sú að dæma þá aumingja sem ekki ráða við verkefni sem boðið er upp á og þeir eru þá látnir *liggja inni*. En þessir einstaklingar eru oftast í hvað mestri þörf fyrir meðhöndlun og leiðsögn. Allhótt hlutfall fangahópsins hefur nánast enga venjulega starfsreynslu og dregst til vinnu í fangelsinu með hangandi hendi og litlum ávinningi. Þær spurningar hljóta að vakna hvort þessum aðilum kæmi ekki betur skipulögð leiðsögn eða áætlanagerð (atferlismótun) innan fangelsisins. Það er síðan kapituli út af fyrir sig, að þrátt fyrir ákvæði í lögum um vinnuskyldu og að það skuli vera aðstaða til fjölbreyttrar vinnu í fangelsum landsins, hafi hingað til ekki tekist að bjóða upp á nægileg verkefni til að fangar sem geta og þess óska fái að vinna. Og ekki er boðið upp á neitt annað í staðinn. Það er eins og hugsunin hafi staðnæmst, – ef ekki tekst að útvega verkefni til fangavinnu, þá gott og vel, þeir skulu bara hanga inni og glápa á sjónvarpið. Þetta er ótækt en endurspeglar hugsanlega það sem áður sagði. Kannski þykja önnur úrræði of fjárfrek.⁷

IV. Framtíð

4.1. Hvert stefnir og hvers vegna?

Norski fangavarðaskólinn stóð fyrir kynningu á nýjungum í fangelsisstarfi fyrir nokkrum árum. Þá var prentað á norsku stórum stöfum á stuttermaboli sem gefnir voru þátttakendum: *Efengu má breyta – breytist ekkert*. Umhugsunarvert slagorð í einfaldleika sínum. Hvernig verða fangelsi framtíðarinnar? Menn hafa oft velt þessu fyrir sér og kallað fram myndir af rafrænu eftirliti í einhvers konar ofurfangelsum þar sem allt byggist á eftirlitmyndavélum, rafboðum, tölvum og skynjurum. Einhver tækniþingur í skotheldum turni umkringd tökkum fylgist með hópi fanga gegnum rafeindamyndavélar og getur, með örlitilli hreyfingu, gefið fanga sem óhlýðnast hinu alsjáandi auga rafstuð í viðkvæman stað. Slíkar hugleiðingar birtast jafnt og þétt í kvikmyndum, fjölmiðlum og bókum. Einhvern veginn er það svo að ekki fer mikið fyrir hlut fangavarda í þessum framtíðarspám. Það er eins og gert sé ráð fyrir að tæki og tól leysi þá af hólmi. Kannski tengist þetta óskhyggju stjórnvalda um að finna fljótverkari refsipólítískar lausnir heldur en fangelsi og fangavist. Það er hin sigilda draumsýn um töfralausn til að lækna glæpahneigð, „*afkriminalisera*“ þá sem lenda á refilstigum og losna þannig við himinháan kostnað sem því fylgir að halda úti refsivörslukerfi, fangelsum, sérfræðingum, stjórnendum, fangavörðum og öðrum viðlíka gjaldaliðum. Ein fárra kvikmynda um framtíðarsýn sem stendur uppúr að mati undirritaðs og vekur umhugsun um forgengileik skyndilausna í refsimálum, hvort sem menn eru sammála boðskap hennar eða ekki, er hin frábæra ádeila Stanley

Kubrick eftir bók *Anthony Burgess; A Clockwork Orange* sem ætti að vera skyldunámsefni í öllum fangavarðaskólum. Myndin hefur verið endurútgefin á myndbandi og ættu sem flestir að gefa sér tíma til að skoða hana á gagnrýnninn hátt. Fangelsisþátturinn er að vísu ekki fyrirferðarmikill en óborganlegur, sem og meðferðin skelfilega til að hemja ofbeldishneigð fangans.^s

4.2. *Hér á landi*

Hvað er framundan hjá íslenskum fangavörðum? Hefur verið mörkuð stefna varðandi skipulag starfs þeirra til nánustu framtíðar, til dæmis næstu tíu ára? Í rauninni ekki. Vissulega hefur framtíðin oft verið rædd en þá frekar á svipuðum nótum og gert var 1992, án þess að gert sé ráð fyrir meiriháttar skipulagsbreytingum. En hvaða umskipti er þá verið að tala um hér? Kannski snýst svarið um réttlætingu á tilvist fangavarðastéttarinnar í sífellt hraðskreiðara samfélagi þar sem stöðnun verður helsti óvinurinn.

Hvað hefur staðnað? Hverju er svona mikil þörf á að umbylta? Nú er það svo að mörgum fangavörðum er ekkert vel við allt þetta *fjárans raus* um breytingar og öðruvísi skipulag. Of langar vaktir, vinnu á dauðum tíma og önnur álitamál. Menn hafa látið í sér heyra og eru ósammála þessum *undirróðursmanni* sem sífellt er að agnúast út í vaktakerfið góða og vill breyta breytinganna vegna. *Hann vill umturna því sem hentar mér svo vel*, – segja menn.

En þetta á ekki að snúast um það hvað hentar hverjum starfsmanni. Það er ekki kjarni málsins. Það getur vel verið að fyrirkomulag fangavörslu sem mótað var fyrir 50 árum, þegar allir fangar voru meira og minna lokaðir inni og dagskipunin var að hafa sem minnst samskipti við þá, henti sérstaklega vel einhverjum aðilum í dag. En það hentar ekki skipulagi til framtíðar. Það hentar ekki kerfi sem vill taka upp breytt vinnulag. Það hentar ekki fönfum eða aðstandendum þeirra. Það hentar ekki þeirri öru samfélagsþróun sem viðgengst í dag og á eftir að geysast áfram næstu ár. Það hentar ekki samþykktum og sáttmálum sem við erum aðilar að, svo sem vinnutímatilskipun Evrópuráðsins þótt við löfum þar í einhverjum undantekningaákvæðum, – og það hentar ekki til að vinna á markvissan hátt að umbótum innan fangelsanna með það að leiðarljósi að virkja raunverulegt hlutverk starfsmanna. Fyrirkomulagið hentar, ef grannt er skoðað, kannski best yfirvöldum fjármála vegna þess að það kostar færri stöðugildi inni í fangelsunum en ella og lægri raunlaunakostnað fyrir ríkissjóð. Það virðist mega toga laun fangavörða upp með álaga og yfirvinnu en það má ekki fjölga starfsmönnum til að ná utan um verkefnið á eðlilegum vinnutíma og greiða sæmandi laun fyrir þá vinnu.

4.3. *Hver eru markmið vinnuframlagsins? Hverjum á að að stand reikningsskil?*

Starfsmenn fangelsa eru hluti þess refsivörslukerfis sem heldur utan um einstaklinga sem dæmdir eru eða úrskurðaðir til tímabundinnar fangelsisvistar. Á fundi í Finnlandi flutti sá ágæti fræðimaður og „*generaldirektör*“ K.J. Lång, sem lést fyrir nokkrum árum, fyrirlestur um ábyrgð fangelsiskerfisins í samfélaginu. Erindið var fræðandi eins og hans var von og vísa og eftirfarandi upptalning er minnisstæð:

Gagnvart hverjum berum við ábyrgð?

- a) *Við berum ábyrgð gagnvart fönfum og aðstandendum þeirra.*
- b) *Við berum ábyrgð, óbeint, gagnvart fórnarlömbum sömu fanga.*
- c) *Við berum ábyrgð gagnvart stjórnvöldum og stofnunum samfélagsins.*
- d) *Við berum ábyrgð gagnvart samstarfsmönnum.*
- e) *Við berum ábyrgð gagnvart almenningi og fjölmiðlum.⁹*

Hver og einn verður að vega og meta hvernig hann axlar þessa ábyrgð og hvernig hann leysir hlutverk sitt af hendi til þess að starf hans nýtist sem best. Ef niðurstaðan felur í sér að starfið eigi eingöngu að felast í því að geyma einstaklinga og taka þá úr umferð þann tíma sem dómur eða úrskurður segir til um, – þá gott og vel. Þá má halda áfram á sama hátt og nú. Það er með tvískipt tólf tíma vaktakerfi, löng fri á milli og

litla áherslu á meðferðar- og umönnunarsjónarmið. Ef niðurstaðan verður hins vegar sú að tilgangurinn, samhliða fullnustu refsivistardóms, sé líka að hafa áhrif, draga eins og kostur er úr neikvæðum hliðarverkunum fangelsisvistar og vinna með föngum að skynsamlegri nýtingu refsivistartímans, – þá þarf að breyta áherslum og taka upp markvissari vinnubrögð.

Í framhaldi af þessu má spyrja hver breytingarhvatinn sé. Hvers vegna þarf aðra vinnutilhögun í fangelsunum? Er þetta ekki ágætt eins og það er, má ekki ná árangri við óbreytt skipulag? Því verður hvorki svarað með einföldu já-i eða nei-i. En þegar litið er yfir sviðið, til fortíðar, yfir núverandi stöðu og til líklegar framtíðar virðist margt benda til þess að komið sé að krossgötum. Hvarvetna í samfélaginu er það sama uppi á teningnum meðal öryggisstétta. Hjá lögreglu, í fangelsisstarfsemi, tollgæslu og meðal starfshópa á lokuðum deildum. Það er verið að endurmeta grunnþættina, sérstaklega með ákveðnar spurningar í huga. Nokkrar þær helstu eru: *Hver er tilgangur starfsins? Hvernig er best að leysa það af hendi með almannahagsmuni í huga? Hvernig má draga úr hættu á skaða af völdum þess? Hver eru réttindi (mannréttindi) gerenda og þolenda? Hagsmuna hverra ber fyrst og fremst að gæta?* Og svo má áfram telja. Ný vinnubrögð hafa verið tekin upp vegna þess að umhverfið og kröfurnar eru allt aðrar í dag en áður fyrr. Fangelsiskerfið þarf að aðlagast breyttum forsendum hverju sinni. Það á bæði við um yfirstjórn fangelsismála, stjórnendur og starfsmenn fangelsanna. Margt hefur verið gert undanfarin ár sem kallar á frekari umbætur. Nefna má setningu laga um fangelsi og fangavist nr. 48/1988 og síðari viðbætur, tilkomu Fangelsismálastofnunar, lagabreytingar og setningu reglugerða, breytingar á meðferð opinberra mála og á gæsluvarðhaldsvist 1992, stjórnarsýslulög, uppbyggingu á Litla-Hrauni og Kvíabryggju, Fangelsið Kópavogsbraut, eflingu fangavarðamenntunar, reglugerð um ráðningu og menntun fangavarða, skráningar- og tölvukerfi fangelsisgeirans og fleira. En uppbygging af öðru tagi hefur setið á hakanum og hún snýst um grundvallaratriði í fangelsisrekstri, – um endurskoðun á starfi fangavarða.

4.4. Áhrif frá öðrum Norðurlöndum

En hvers konar breytingar eru þetta og hvernig á að framkvæma þær? Undanfarin ár hafa starfshættir við fangavörslu verið ofarlega á baugi í nágrannalöndunum. Þar hefur verksvið svonefndra *tilsjónarfangavarða* verið efst á baugi¹⁰. En hvaðan kemur þetta hugtak og hver eru tildrög þess? Því er til að svara að þetta er vandræðaleg útlekking undirritaðs á danska orðinu „*enhedsfunktionær*“ sem í beinni þýðingu er þó fremur *heilðarstarfsmaður*

(aftur vandræðalegt hugtak). Finna þyrfti heppilegt íslenskt orð sem nær merkingu þess svo vel fari.¹¹

Um miðjan níunda áratuginn gerðu Danir átak í fangelsismálum og kynntu til sögunnar 10 ára áætlun, svonefnt **AUF**-kerfi (*Arbejde, Undervisning, Fritid* eða vinna, nám, frístund), ásamt fleiri hugmyndum.¹² Þetta vísar til þriggja grunnþátta sem dönsk fangelsisýfirvöld tóku fyrir sem meginþema 10 ára tímabils. Sett var fram kerfisbundin áætlun sem náði til allra þátta danska fangelsiskerfisins og sem hafði fyrir kjölfestu að byggja upp hvað væri æskilegt að fangar hefðu fyrir stafni í fangelsunum meðan á afplánun stæði. Hluti áætlunarinnar snerist um það að framvegis skyldi þjálfar fangaverði ekki aðeins sem verði heldur heildarstarfsmenn (*enhedsfunktionære*). Heildarstarfsmaður á að hafa umsjón með *sínum* föngum við sem flestar aðstæður, – við vinnu, námsval, tómstundir og fleira og hann á að aðstoða fangana við val á leiðum að settu marki, vera þeim innan handar varðandi erindi, svo sem tengsl við fjölskyldu, leyfi, beiðnir um reynslulausn og annað. En honum ber líka að sinna störfum í fangelsinu sem snúa að öryggismálum og eftirliti. Hann er eftir sem áður fyrst og fremst fangavörður þótt áherslur séu aðrar. Starfsmannastefnunni var breytt á ýmsa lund til að liðka fyrir þessu, svo sem námi í fangavarðaskólanum, þjálfun eldri starfsmanna, ráðningarfyrirkomulagi og reglum. Meðal annars varð það yfirlýst stefna að ráða í fangavarðastöður fólk með iðnmenntun,

fjölbreytta starfsreynslu, félagsþroska og samskiptahæfileika. Breyting varð á vinnutíma starfsmanna í fangelsum og komið á nýskipan í stjórnkerfinu. Eldri fangavörðum, sem af einhverjum ástæðum gátu ekki sætt sig við nýjungar, var leyft að halda áfram í hefðbundnu hlutverki en þeir fengu ekki stöðu- eða launahækkanir. Þeir sem gengust undir nýja fyrirkomulagið hækkuðu í launum og vinnuframlag þeirra beindist í æ ríkara mæli að dagvinnutíma. Á þeim 15 árum sem liðin eru frá því að þetta hófst í Danmörku má segja að svipuð kerfi hafi rutt sér til rúms á öðrum Norðurlöndum og angi af þessu hefur borist hingað.¹³ Reyndar verður að segja eins og er að ekki hefur allt gengið upp í aðferðafræðinni og auðvitað hefur framkvæmdin slípast með tímanum. Danir hættu til dæmis fyrir nokkrum árum að nota hugtakið „*enhedsfunktionær*“ og tóku upp „*fængselsfunktionær*“ sem þýða má sem fangelsisstarfsmaður eða leiðbeinandi.

Á Norðurlöndum hefur þróun á þessu sviði orðið örúst í Danmörku, Noregi og Svíþjóð. Samt eru áherslur þar mismunandi þó að hugmyndafræðin sé almennt hin sama, – að starf fangavarða færist innar, nær föngunum og til meiri aðstoðar og samskipta. Svonefndir tengslafangaverðir hafa samskipti við sinn fangahóp, 5 til 6 einstaklinga sem leita til þeirra þegar á þarf að halda. Í Noregi og Svíþjóð hefur hin síðari ár meira borið á þessu starfsheiti (*kontaktbetjent, tengill*) heldur en fangelsisstarfsmaður eða tilsjónarmaður eins og í Danmörku. En grundvöllurinn er hinn sami. Tengill er til staðar virka daga þegar fangelsisstarfið er í fullum gangi og fram til þess að fangar eru lokaður inni á klefum. Tengillinn vinnur ekki störfin fyrir fangana eða stendur sjálfur í að „*redda*“ öllum hlutum, heldur veitir hann þeim aðstoð, bendir á leiðir og leiðbeinir. Hann ávítar líka og tekur af skarið ef menn villast af leið. Hlutverk tengils er í meginráttum fjórþætt: Hann sér um aga- og öryggisatriði gagnvart sínum hópi, hann leiðbeinir og hjálpar varðandi refsivistarmál og persónuleg vandræði einstaklinga, hann aðstoðar við nám eða vinnu í fangelsinu og hann sér um skipulagðan frítíma, útivist og annað slíkt. Tengill gengur sjaldan næturvaktir heldur er vinnutíminn sveigjanlegur dagvinnu- eða dagvaktatími. Framkvæmdin hefur verið mismunandi í löndunum þremur.

Danir vilja láta eitt yfir alla ganga. Þeir hafa til dæmis látið starfsmenn fangelsiskerfisins sækja stóran hluta fangavarðanámsins. Annars er stundum erfitt að bera sig saman við danska kerfið, sem er ólíkt okkar að því leyti að hátt hlutfall fanga, nærri 2/3 hlutar, afplánar í opnum fangelsum þar sem lágmarksgæsla er að næturlagi (menn taka örfáar næturvaktir á löngu tímabili). Fangavörðum, sem flestir vinna *bara* venjulegan 8 stunda vinnudag, er meinilla við að þurfa að vinna yfirvinnu. Svipað viðhorf er í Noregi og Svíþjóð.

Svíar hafa valið aðra leið. Þar er yfirleitt unnið á dagvöktum eða í dagvinnu en sérstökum hópi starfsmanna falin næturvörsla þegar klefum hefur verið lokað. Þar er í raun um tvenns konar fangelsisstarfsmenn að ræða. Tengla sem vinna dagvinnu eða dag- og kvöldvaktir og næturveði, sem hafa nánast engin afskipti af föngum nema ef neyðarástand skapast. Svíar halda því fram að sumir starfsmenn hafi hæfileika til að verða tenglar, – aðrir geti það ekki. Tenglar eru betur launaðir en næturveðir.

Norðmenn vilja ekki að menn hafi val um það hvort þeir séu **A** eða **B** fangaverðir, þ.e. umgangist fanga eða ekki. Útgangspunkturinn hjá þeim er að hvetja og þjálfa allan hópinn til að taka upp nýja starfshætti. Þeir gera sér grein fyrir að þetta gangi misvel, enda íhaldssemi gagnvart breytingum innbyggð í kerfið. En ætlunin er að þetta þokist áfram með góðri leiðsögn og skýrum reglum um starfshætti í fangelsunum.

Að mörgu leyti er hægt að fallast á öll sjónarmiðin. Undirritaður hreifst nokkuð af hugmyndinni um næturveði, lagði það meðal annars til í skýrslu um breytingar á Litla-Hrauni 1995. Hin síðari ár hefur þó áhugi á hugmyndafræði og framkvæmd Norðmanna á sjálfu tenglakerfinu orðið meiri.¹⁴ Samt eru vangaveltur þeirra um **A** eða **B** fangaverði ekki sannfærandi, fremur að það sé af hinu góða að gefa starfsmönnum nokkurt val. Þeim sem ekki vilja starfa sem tenglar á daginn er gefinn kostur á að sækja um næturvörslu, til dæmis ákveðið tímabil. Tengilsstarfið á að krefjast meiri vinnu og þjálfunar þeirra sem það kjósa, vinnudagur þeirra er öðruvísi en næturarða. Það er því eðlilegt

að grunnlaun fyrir dagvinnu séu hærri en í vaktavinnu sem byggist á að borga tilheyrandi álagsgreiðslur vegna vinnutíma.

4.5. Norska stefnan

Norðmenn kalla stefnu sína *tengilsfyrirkomulag* (kontaktbetjentordning) í fangelsum og bæði norska þingið og fangelsisýfirvöld hafa staðfest þetta sem framtíðarskipulag. Nýlega voru gefnir út greinargóðir bæklingar með leiðbeiningum til starfsmanna um inntak þess og verður stiklað á nokkrum atriðum hér á eftir.¹⁵

Tengilskerfið inniheldur:

- Að sérhver fangi hafi aðgang að ákveðnum tengli meðal starfsmanna.
- Að greinargóð leiðsögn sé aðgengileg um það hvað felist í kerfinu og að bæði starfsmenn og fangar fái reglulega uppfærðslu í því.
- Að vinnureglur og leiðbeiningar um tengilskerfið sem fangelsið fer eftir sé hið sama og viðurkennt er af yfirvöldum fangelsismála.

Í leiðbeiningarreglum yfirvalda stendur meðal annars: *Besta framlagið til eðlilegs ástands í fangelsi er að þar fyrirfinnist virk tengilsstarfsemi. Tengilskerfið er aðferð til að skipuleggja störf við meðhöndlun fanga á þann hátt að ákveðnir fangaverðir sinni tilteknum hópi fanga. Miða skal við að fagleg áhersla sé á þarfir einstaklingsins og að samskipti starfsmanna og fanga séu samræmd og skynsamleg. Tengilskerfið mótar samskipti og umönnun einstaklinga í fangelsi. Vel skipulagt kerfi snertir mikilvægustu hliðar fangelsisstarfsins: Innri öryggismál, vinnumál fanga, rútínustörf og aðstoð við verkefni sem fanginn þarf hjálp til að leysa, ákvarðanir um afplánunarskipulag og um vinnufyrirkomulag starfsmanna (dagvinnu, vaktir ofl.). Fangelsin eiga stöðugt að endurskoða verkáætlanir með það fyrir augum að bæta tengilskerfi sitt.*¹⁶

Tengillinn stendur fanganum næst ef hann þarf á aðstoð að halda. Fanginn snýr sér fyrst til síns tengils ef hann vanhagar um eitthvað. Þetta virkar einnig í hina áttina, það sem máli skiptir og á erindi til fangans fer í gegnum tengilinn. Áður þurftu fangar og þeir sem erindi áttu við þá að leita til margra aðila eftir því hvert erindið var. Þetta á að heyra sögunni til. Tengillinn afgreiðir málið annað hvort sjálfur eða vísar því til réttra aðila.

Tengill á að:

- Samræma vinnuna í kringum fangann.
- Beina ákvarðanatöku (sem snertir fangann) í þann farveg að samstæð vinnubrögð séu í fyrirrúmi.
- Upplýsa fangann um hvernig hann geti nýtt sér vistina.
- Ræða það sem fanginn sækir um (leyfi, færslu milli deilda ofl.) og afgreiða mál sem hann hefur umboð til.
- Hafa áhrif á að fanginn geri sér grein fyrir eigin stöðu og þeim verknaði sem leiddi til fangelsisvistar.
- Hafa áhrif á það að fanginn geri sér grein fyrir vandanum og leggi sig fram við að vinna sig út úr afbrotum og ásókn í vímuegjafa.
- Aðstoða við áætlun til að nýta fangavistina sem best.
- Fyrstu fjórir punktarnir lúta að því hvernig tengillinn reynir að hafa áhrif á fastmótuð, reglubundin atriði (aðgerðir á vinnustað), hinir þrír hvernig leitast er við að hafa áhrif á hegðun fangans (ferlimótandi þættir). Þeir koma seinna til sögunnar, eftir vissan reynslutíma. Ferlimótun er flókin og krefst viðtækrar þekkingar og reynslu.

Tengilskerfið er talið hafa eftirtalda kosti:

1. Einstaklingsþörf er betur sinnt.
2. Markvissari vinnubrögð.
3. Það dregur úr tækifærum fanga til undanbragða (að hafa slæm áhrif).

4. Öryggismál styrkjast.

5. Hæfni starfsfólks nýtist betur

6. Það dregur úr skaðvænlegum áhrifum fangelsisvistar.

Þessi 6 atriði má rökstyðja á ýmsan hátt en aðeins skal dregið á það helsta:

1. Í stórum fangelsum getur verið undir hælinn lagt hvort fangar fái þá aðstoð sem þeir þurfa. Með skipulögðu tengilskerfi týnist einstaklingurinn síður.

2. Heildstæð skipulagning aðgerða er lykilatriði. Það er mikill munur á góðum ásetningi sem er tilfallandi eða því að virkja markvisst jákvæðar aðgerðir.

3. Upplýsingar til og frá fanga fara í gegnum sama aðila. Það skiptir máli, sérstaklega í stórum fangelsum.

4. Öryggi styrkist vegna fyrirbyggjandi aðgerða, til dæmis vegna aukins trúnaðar.

Ekki er átt við hefðbundið ytra öryggi (tæki og tól) heldur innra, sveigjanlega öryggið sem þrífst á persónulegum samskiptum. Hvað þetta varðar ber að leggja áherslu á eftirfarandi:

- Því greiðlegar sem fanginn horfist í augu við og viðurkennir réttmæti refsingarinnar, því minni hætta er á broti.

- Því betur sem hann skilur innihald frelsisskerðingarinnar, því minni hætta er á broti.

Hins vegar:

- Því meiri skaða sem fangelsisvistin leiðir til, því meiri hætta er á að fanginn brjóti af sér.

- Því oftár sem hann fær á tilfinninguna að fangavistin sé tilgangslaus og ómennsk, því meiri hætta er á broti

5. Vissulega má segja að margir fangaverðir hafi sinnt svipuðum verkefnum og tenglar gera, en skort hefur á stefnumótun og kerfisbundna vinnu.

6. Hin síðari ár hefur verið ofarlega á baugi að samskipti, nálægð og manngildissjónarmið geti haft jákvæð áhrif og hjálpi þeim sem búa við umhverfi sem hefur í för með sér vanlíðan og sálarþyngsl.

Ef tengilskerfið gengur vel styrkist innra öryggi og þar með öryggiskerfi fangelsisins í heild.

Gera verður þá kröfu til starfsmanna fangelsis að þeir þekki vel skjólstæðinga sína og kynni sér aðstæður þeirra. Nauðsynlegt er að afla vitneskju um núverandi stöðu, afplánunarsögu og hvaða möguleikar eru í boði svo dæmi séu nefnd. Markmiðin þurfa að vera skýr og þau mega ekki vera óraunhæf. Tengill og fangi koma sér saman um hvað gera þurfi svo hægt sé að ná settu marki. Að svo miklu leyti sem unnt er á fanginn sjálfur að bera ábyrgð á framvindu málsins. Í sameiningu, með skipulegum aðgerðum, taka báðir aðilar þátt í því að framfylgja áætluninni. Afplánunaráætlun fyrir fanga er verkfæri til að setja saman verkefnalista, kortleggja stöðu og skilgreina markmið. Slík áætlanagerð er kjörinn vettvangur fyrir samvinnu tengla og fanga.¹⁷

V. Skýr markmið

5.1. Tvíþætt hlutverk

Starf fangavörðar felst í að vakta og aðstoða (vörður/stuðningsaðili). Hvort sem talað er um fangavörð af gamla skólanum eða tengil er höfuðatriði að fönfum sé gerð grein fyrir þessu tvíþætta hlutverki. Með því að útskýra hvað felst í starfinu og hvað tilheyrir því ekki má útiloka misskilning. Meiri áhersla hefur verið lögð á öryggisvörslu en aðstoð hjá almennum fangavörðum. Starf tengils felst í að veita umhyggju (aðstoða) og aðhald (draga ákveðin mörk). Segja má að tengill sé fangavörður sem byggir gæslustarfið meira á innra öryggi en ella, á því að umgangast og þekkja sína skjólstæðinga. Flestum er kunnugt um að það getur orsakað innri streitu að vera bæði vörður og stuðningsaðili (huggari) á sama tíma. Góð leiðsögn og það að geta rætt málin við einhvern er afar mikilvægt í fangavörslu sem grundvallast á að tvinna þessa þætti saman. Skoðum nánar hvað átt er við.

Vörður: Hefur fyrst og fremst eftirlits- og öryggishlutverk. Starfið felst í að halda föngum í fangelsinu og útiloka þá frá samfélaginu með tryggum hætti. Föngum er gert skiljanlegt að það er hluti starfsskyldna fangavarðar að framkvæma leit, taka þvagprufur og sinna eftirlitsstörfum og leitast við, eftir megni, að skýra tilgang þessara aðgerða. Auk þess er nauðsynlegt að föngum sé ljós tilkynningaskylda fangavarðar, þ.e. ef fangar ógna öryggi á einhvern hátt eða virðast undir annarlegum áhrifum vímuegjafa, þá ber fangaverði skylda til að tilkynna atvikið með skýrslu. Gera skal föngum ljóst að ef þarf að skipa þeim fyrir þá verði þeir að hlýða í samræmi við reglur fangelsisins. Fangavörðurinn fer með valdið og ræður. Þrátt fyrir allt tal um aðstoð, umhyggju og annað sem að því snýr er ekki hægt að láta að því liggja að eitthvert jafnræði ríki milli starfsmanns og fanga. Fangelsiskerfið byggir á ójafnræði milli fangavarda og fanga eðli sínu samkvæmt. Sá ræður sem er vörður.

Stuðningsaðili: Sumir efast um að það sé hægt að samræma svo vel fari að vera samtímis vörður og huggari. Vissulega er það erfitt, en það er gerlegt og það er áskorun. Það er líka áskorun að vera ábyrgt foreldri svo dæmi sé tekið úr ólíku umhverfi. Börn hafa ríka þörf fyrir umhyggju en jafnframt verður að setja þeim skýr takmörk. Það sem verið er að leita eftir í fari tengils er fagleg umhyggja. Sumir fangar setja jafnaðarmerki milli fangavarda í einkennisfötum og hins ósveigjanlega, *slæma* kerfis og þeir fá útrás fyrir áráðarhneigð sína með reiði í garð fangavarda. En samt er það svo og því má ekki gleyma að margir fangar hafa lent í þeirri aðstöðu að fangavörður var eini „*vinur*“ þeirra þegar allt var í rúst og engin leið út úr sortanum. Til að ná tökum á þessum misjöfnu aðstæðum er áriðandi, bæði hvað starfsmanninn og fangann varðar, að ljóst sé við hvaða aðstæður er að eiga. Hlutverk tengils felst í að sinna fangavörslu á faglegan hátt, - sem þýðir að hann beitir þeirri aðferð að vera í varðarhlutverki þegar aðstæður krefjast þess og stuðningsaðili í þjónustuhlutverki þegar það á við. En lykilatriði er að öllum sé frá byrjun kunnugt um þetta tvíþætta hlutverk, því að starfið snýst eftir sem áður um fangavörslu. Áherslubreyting í starfi táknar ekki að tengill afneiti grunnhlutverki sínu, það er ekki hægt að sinna öðru hvoru hlutverkanna eingöngu. Fangavörður á að ávinna sér traust fanga vegna framgöngu sinnar en jafnframt gera þeim ljóst að hann er ekki félagi þeirra þannig að þeir trúu honum fyrir hlutum sem hann kærir sig ekki um að vita, einhverju sem er óleyfilegt eða ólöglegt. Hann verður að gera skjólstæðingum sínum grein fyrir að honum ber skylda til að tilkynna yfirstjórn um það sem miður fer. Það er gott að vera persónulegur og hlýr í viðmóti, – en að vera vinur eða félagi á sömu nótum og samfangi, það gengur ekki.

VI. Breytingarferli í fangelsi

6.1. Tilgangur og áhrif

Eitt höfuðmarkmið fangelsisstarfs á að felast í því að stuðla að því að afbrotamaðurinn reyni sjálfur að breyta lífsmynstri sínu til hins betra. Það eykur vægi starfsins og gerir það innihaldsríkara. Stundum hefur borið á ruglingi um það hvert inntak starfsins er eða ætti að vera. Öllum á að vera kunnugt að fangelsi er refsing. Annars væri það ekki til staðar. En inn í umræðuna blandast hugtök eins og meðferð, meðhöndlun, umhyggja,

63

endurhæfing og breytingarferli. Sum þessara hugtaka heyrast oft, önnur sjaldnar. Lítum nánar á þetta:

Meðferð: Með þessu er oftast átt við það sem sérhæfðir heilbrigðis- og meðferðarfulltrúar sinna, sálfræðingar, geðlæknar og aðrir.

Meðhöndlun/umhyggja: Þetta á við um það sem starfsmenn fangelsa eiga að vinna að með föngum og gengur út á að hafa áhrif til góðs. Þá er reynt að meðhöndla fangann á ákveðinn hátt til að kalla fram breytt viðhorf. Þetta á einnig við um áætlanir (prógröm)

á vistunartíma.

Endurhæfing: Þetta hugtak fellur ekki að þeirri vinnu sem fram fer í fangelsi. Til hvaða lífsmynsturs á að *endurhæfa* fangann? Til þess sem hann hrærðist í áður en hann lenti inni, þegar hann var hugsanlega á kafi í rugli?

Breytingarferli: Hugtak sem hentar vel fyrir samvinnu tengils og fanga. Gert er ráð fyrir ákveðinni framvindu og að fanginn sýni ábyrga hegðun og vinni sjálfur í sínum málum undir leiðsögn. Breytingarferlið getur hafist í fangelsinu og síðan náð til opinna stofnunar og haldið áfram eftir að fanginn er laus. Stefnan er sett inni í fangelsinu og takmarkinu svo náð síðar, en forsendan er að vekja fangann til vitundar um möguleika sem í boði eru. Það krefst tíma og hæfileika til mannlegra samskipta. Breytingarferli er það hugtak sem virðist falla best að kerfisbundnu samstarfi milli starfsmanna og fanga. Markmið sem fanganum er sett í upphafi er að komast skref fyrir skref nær ábyrgri og vímalausri tilveru. Ein helsta áskorun fangelsisýfirvalda er að leitast við að draga úr *endurkomutíðni* í fangelsi. Ef hins vegar er einblínt um of á þennan þátt (fræðimenn eru ekki sammála um virkni hans) getur það leitt til óraunhæfra væntinga í sambandi við starfið. Sú upplifun að allt mistakist og engin áhrif séu sjáanleg (vegna þess hve endurkomum fækkar lítið) virkar niðurdrepandi bæði á fanga og starfsmenn og getur dregið úr trú á að hægt sé að breyta einhverju. Kannanir erlendis á því hvað helst geti haft áhrif til að draga úr endurkomum í fangelsi virðast benda til þess að það sem mestu máli skipti séu heildaráhrifin sem fangar verði fyrir í fangavist, en síður einstakir þættir. Til dæmis er átt við aðstoð og samskipti við fangann, viðmót starfsmanna, skipulag, hreinskilni ásamt markvissri og réttisýnni ákvarðanatöku. Þetta virðist hafa meira að segja heldur en stakar aðgerðir, svo sem tímabundin meðferð, einstök prógröm og námstilboð. Það sem vegur þýngst, ef svo má að orði komast, er summan af því jákvæða sem reynt er að gera meðan á fangelsisvist stendur, ásamt raunhæfum aðgerðum eftir losun, svo sem aðstoð í atvinnu - og húsnæðismálum og félagsleg ráðgjöf.¹⁸ En vonlítið er í þessum fræðum og nánast vangaveltur einar að benda á eitt umfram annað. Geta ber þess að ekki eru allir jafn trúaðir á mátt breytinga til góðs. Möguleikar til að hafa áhrif á fanga eru að mestu bundnir við fangelsisumhverfið sem oft er býsna harðneskjulegt. Efasemdarmenn hafa stundum spurt að því hvort yfir höfuð sé hægt að ætlast til að koma einhverju góðu til leiðar í umhverfi, sem í eðli sínu er mótað af refsingum og byggir á ómanneskjulegum og undirokandi þáttum. Því má ekki heldur gleyma að fangelsisstarfsmenn hafa nánast engin áhrif á einstakling eftir að hann losnar og þarf sjálfur að glíma við frelsið, sem mörgum reynist erfitt. En höldum okkur við að eitthvað virki hjá einhverjum.

6.2. Breyting bætir

Rannsóknir á endurkomutíðni undanfarin ár, meðal annars í Kanada þar sem yfirvöld dóms- og refsivistarmála virðast í fararbroddi á þessu sviði, benda til þess að hægt sé að hafa áhrif með markvissum aðgerðum. Í stað gamla slagorðsins „*nothing works*“ heyrir æ oftast „*something works for somebody*.“¹⁹ Virkt tengilskerfi er góð umgjörð fyrir breytingarferli sem byggir á endurmati aðferða. Það getur verið langur og strangur vegur fyrir fanga í fangelsi að slíta sig frá gamla mynstrinu og hefja nýja tilveru án vímu og afbrota. Þess vegna er nauðsynlegt að setja raunhæf markmið og taka smá skref í einu sem byggja á einstaklingsmati og getu viðkomandi skjólstæðings. Í svona vinnu eru ekki hetjur og skúrkar og þetta er ekki eitthvað sem einn aðili getur leyst og enginn annar. Það verður að efla þekkingu á vanda skjólstæðinga og vinna að lausn mála í samvinnu við aðra. Samstarf er lykilatriði.

6.3. Forsendur virks tengilskerfis í fangelsi

Gott tengilskerfi bætir fangelsisstarfið gagnvart föngum og starfsmönnum og það veldur endurnýjun á fjölmörgum sviðum.

Sex forsendur eru fyrir því að svona kerfi gangi vel:

Það þarf að rækta afstöðu og gildismat starfsmanna til vinnu af þessu tagi.

Yfirstjórn fangelsis verður að taka eindregna afstöðu með því.

Fræðsla og upplýsingastreymi þurfa að vera í góðu lagi.

Það verður að breyta ríkjandi skipulagi í fangelsinu.

Endurskoða þarf vinnufyrirkomulag starfsmanna (skipulag tíma og verkefna).

Það verður að stuðla að stöðugri leiðsögn til allra aðila.

Athugum þetta nánar:

Afstæða starfsmanna. Það er mikilvægt að starfsmenn vinni á jákvæðan hátt og að fangarnir fái þau skilaboð að allir hafi sömu markmið varðandi fangelsisvistina. Fangelsiskerfið á að byggja á mannúð og virðingu fyrir einstaklingsréttindum. Ef starfsmenn eru því ósammála virkar tengilsstarfið einfaldlega ekki. Hugmyndafræðin gengur ekki upp ef menn líta niður á fanga eða ala á fordómum í garð þeirra.

Ábyrgð yfirstjórnar. Í lagskiptu stjórnkerfi þurfa stjórnendur að vera meðvitaðir um sitt hlutverk. Yfirmaður fangelsis á að sjá til þess að undirmenn séu honum samstíga, annað er ótrúverðugt. Forsenda fyrir velgengni tengilskerfis er að stjórnendur á öllum stigum séu meðvitaðir um kosti þess og fylgi því eftir við sína undirmenn, ef vafi leikur á hollustu stjórnenda er þetta dauðadæmt.

Upplýsingar og fræðsla. Þátttakendur verða að vera upplýstir um markmið og leiðir, framkvæmd og hvaðeina annað sem tilheyrir. Kerfið krefst fræðslu, ekki aðeins í eitt skipti heldur verður símenntun að koma til.

Breyting á skipulagi. Tengilskerfið hefur gífurleg áhrif á innra starf fangelsa varðandi starfsmannahald, stjórnun og verkefni. Ef kerfið á að virka þarf að gefa því svigrúm. Það getur orðið nauðsynlegt að stokka algjörlega upp daglegt skipulag í fangelsinu og hugsa málin frá öðru sjónarhorni. Forgangsroðun verkefna breytist, einnig daglegar áherslur er snerta vinnu fanga, nám, frítíma, útivist og annað. Samskiptaleiðir milli aðila, deilda og stofnana þurfa að vera í lagi. Öllu þessu verður að gefa svigrúm og tíma.

Breyting á vinnutíma. Innreið tengilskerfis í fangelsi hefur ekki aðeins í för með sér ný hlutverk og starfsaðferðir, heldur einnig umbyltingu á vinnutíma. Það á að flytja til verkefni og endurskoða ýmislegt í fangavarðarstarfinu. Núverandi vaktakerfi á uppruna í hefðbundnum eftirlitshugmyndum gamla tímans sem mótuðust af innilokun og einangrun fanga. Það þarf að meta hvernig vaktavinnukerfi falla að nauðsynlegum „ryþma“ eða samfelldni (kontinuitet) í virku tengilstarfi.²⁰

Leiðsögn og ráðgjöf. Þar sem unnið er með fólk verður að fara með gát. Þeir sem starfa að breytingum þarfnast leiðsagnar og menn verða að fá ráðgjöf vegna samskiptaörðugleika og streitu. Fagleg leiðbeining og jákvæð endurgjöf geta varnað því að þreyta hlaðist upp hjá starfsmönnum sem leitt getur til *útbrennslu*.

VII. Niðurlag

Í þessari grein hefur undirritaður reynt að skoða fangelsismálin, sérstaklega að því er varðar stöðu fangavarda í fortíð og nútíð og vikið að framtíðarsýn varðandi þróun mála hér á landi og í nágrannalöndum. Auðvitað eru skiptar skoðanir um það að hverju beri að stefna eins og um önnur mannanna verk. En hvað sem mismunandi skoðunum líður er umræða um þessi mál af hinu góða en afskiptaleysið verstur óvina.

Þegar endurskipulagning er á dagskrá festist umræðan oft við kaup og kjör. Hér hefur vísvitandi verið reynt að sneiða hjá þeirri umræðu, greininni er ætlað að vekja umhugsun en ekki ala á togstreitu sem tilheyrir launabaráttu. Til þess er annar vettvangur. Þó verður

ekki hjá því komist að hugleiða kjaramál í viðum skilningi þegar rætt er um framtíðarsýn. Eins og vikið var að hér að framan mun framtíðin væntanlega bera í skauti sér aðrar áherslur í vinnuframlagi en nú tíðkast, áherslur sem færast frá álagsgreiðslum fyrir vakt og viðveru en beinast í auknum mæli að launabótum vegna vægis starfsins eða verkefnanna. Það eru úreld sjónarmið að bæta kjör með yfirvinnu, löngum næturvöktum og mikilli viðveru. Það passar ekki inn í hugmyndir um að nýta tíma, ná markmiðum og skipuleggja verkefni til að ná árangri, – þar sem lykillkraftan er aukin menntun og markvissara starf. Þetta mun eiga sér stað hér eins og erlendis hvort sem mönnum líkar betur eða verr. Fangelsin þurfa að laga sig að þróun samfélagsins. Framtíðin ber eflaust í skauti sér áherslubreytingar í refsivörslu, sem verður að bregðast við á hverjum tíma. Fangahópurinn hefur breyst undanfarin ár vegna nýrra refsileiða eins og samfélagsþjónustu og það kallar á önnur vinnubrögð í fangelsunum. Hver þróunin verður næsta áratug er ekki gott að segja og kannski annarra að meta það, en næg ástæða er til að staldra við og hugsa málið. Annað er ljúft og skylt að nefna svona í lokin. Í pistli eins og þessum, þar sem velt er upp hugsanlegri stöðu eða væntanlegum möguleikum, gætir tilhneigingar til að alhæfa og gagnrýna óspart. *Þetta á að gera, þetta eða hitt er gert hérna og þarna o.s.frv.* Fátt í þessu samhengi er einfalt, eitt er hægt og annað ekki, sumt eru draumar sem aldrei rætast. Í fangelsum er til dæmis unnið eftir mismunandi öryggisstaðli og ljóst er að ekki gildir hið sama um vistun á einangrunardeild í gæsluvarðhaldi eða á samningsdeild afplánunarfanga. Fangelsi eru ólíkir vinnustaðir og þar er ekkert algilt í mannlegum samskiptum fremur en annarsstaðar. Flestir geta þó verið sammála um það að því betra samstarf sem er milli fangavarða, fanga og utanaðkomandi aðila, því árekstraminna verður fangelsisstarfið. Hvað gagnrýnina varðar þá er það von undirritaðs að hún sé málefnaleg. Ekki var ætlunin að vega að einstaklingum enda höfundi vel ljóst að stór hluti hennar beinist að honum sjálfum.

Fangelsisyfirvöldum ber að leggja sitt af mörkum til að sem mestir möguleikar séu á að fangi geti nýtt sér tímann í fangavistinni til góðs, – sem geti aftur leitt til þess að hann sé betur búinn undir að standa sig utan múranna, án þess að brjóta af sér á ný. Við upphaf afplánunar á að fara í gang ferli með þátttöku fangans þar sem farið er kerfisbundið yfir það hvernig hann geti best nýtt tímann, þá þegar á að hefja undirbúning að losun hans úr fangelsi. Oft er vikið að því að einstaklingum sé ekki fylgt nægilega eftir þegar þeir hafa verið látnir lausir úr fangelsi. Að sumir standi með föggur sínar í plastpoka fyrir utan hlið og eigi ekki í nein hús að venda. Umfjöllun um það bíður betri tíma en það hlýtur að vera innlegg í umræðuna um endurkomur í fangelsi að yfirvöld beini í auknum mæli kröftum að því að hjálpa mönnum að fóta sig eftir refsivist. Samráð við atvinnurekendur, félagsstofnanir og aðstandendur er meðal verkefna sem tenglar vinna að með skjólstæðingum sínum þegar liður að lokum fangelsisvistar. Fátt er mikilvægara en að eiga samastað og hafa að einhverju að stefna utan múrsins.

1 Engbo, Hans Jörgen: Demokratiske og etiske fordringer til fængslernes magtudøvelse. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab

1991. Ísl. þýð. Guðmundur Gíslason 1996: Lýðræðis- og siðfræðileg álitamál vegna þvingunaraðgerða í fangelsum. Bls. 1.

2 Skýrsla fangelsismálanefndar til dómsmálaráðherra um stöðu fangelsismála í dag, tillögur um brýnar úrbætur og stefnumörkun til framtíðar. Fangelsismálastofnun ríkisins. Mars 1992.

3 Halldór Laxness: Heimsljós II, Hús skáldsins. 3. útg. Helgafell Reykjavík 1967. Bls. 228-242.

4 Härenstam, Annika: Arbetsmiljö i anstalt. Delrapport IV. Mars 1987.

5 Um stefnur og trauma: Sjá m.a. Waage, Leif: Det interaktive fengsel. Et fengsel for det nye årtusen. Aktuelt for Kriminalomsorgen nr. 2/1999. Hansen, Wilhelm Meek (red.): Fængselsbetjent. Kompetanse, kontakt, framtid. Kommuneforlaget AS, Oslo 1999. Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi. Fængsler: Administration, behandling og evaluering. Rapport fra NSFKs 18. kontaktseminar og 39. forskerseminar, Hirtshals, Danmark 1997

6 Lög um fangelsi og fangavist, nr. 48/1988 með síðari breytingum, 13. gr. Reglugerð um vinnu, nám og dagpeninga til afplánunarfanga, nr. 409/1998.

7 Hér á landi er ekki löng hefð fyrir því að viðurkenna eða ræða markvisst um réttindi fanga. Stundum hefur gengið brösulega að skilgreina hvað teljist mannréttindi fanga og hvað flokkist undir einhvers konar ívilnanir eða tilbúin gæði sem yfirvöld veita af náð sinni. Enn eimur eftir af hugsunarhættinum að þetta eða hitt sé fullgott fyrir þá. Í þessu sambandi má til dæmis nefna fálætið sem lengi var viðhaft gagnvart evrópskum fangelsisreglum sem komu út í íslenskri þýðingu árið 1989. Tilhneiging hefur verið til að upphéfa aðbúnað og yfirfæra það sem gert er á því sviði á einhvers konar gæðastimpil refsivistar á Íslandi. Aðbúnaður telst góður, ergó – fangar geta ekki kvartað, sjáiði bara hvernig þetta er í Tyrklandi eða Úkraínu! Þetta viðhorf endurspeglast líka í því að okkur finnst þetta og hitt rétt eða nógu gott, við vitum hvað þeim er fyrir bestu. Horft er til ytri aðstæðna í þessu samhengi en innra starfið vill sitja á hakanum. Byggingar, klefabúnaður, vinnuáðstaða ofl. verða að eins konar meðferðarígildum eða dúsum til fanga svo að þeir bæti sig. Talað er um að hér sé mikið gert fyrir fanga, boðið upp á dagpeninga, lækniþjónustu, dagsleyfi, íþróttaaðstöðu o.s.frv. Hins vegar er ef til vill minna hugað að mannlegri hlið, að mynda tengsl, skipuleggja vistunartíma, efla tómstundaverkefni og samskipti...

8 Kubrick, Stanley: A Clockwork Orange. Warner Bros 1971.

9 Lång, K.J: Aktuellt inom kriminalpolitik och utbildning. Lord Hotel, Helsinki 26.05. 1993.

10 Skýrsla fangelsismálanefndar til dómsmálaráðherra frá mars 1992. Kafi 3.6. Inntak og markmið fangavarðastarfsins, bls. 49-54.

Guðmundur Gíslason: Skýrsla um breytingar í fangelsinu Litla-Hrauni. Fangavarðaskóli ríkisins, maí 1995. Sjá t.d. kafla 9:

Breytingar. Samantekt í stuttu máli. Niðurlag. Og kafla 11: Ítarefni, liður 4: Starfsheitið tilsjónarmaður (enhedsfunktionær) í fangelsi. Hlutverk, staða, starfslýsing. Samantekt GG, des. 1994.

11 Enhedsfunktionær (tilsjónarmaður, heildarstarfsmaður), fængselsfunktionær (fangelsisstarfsmaður) kontaktbetjent (tengslafangavörður, tengill), kontaktbetjentordning (tengilsstarfsskipulag). Enhed: eining; sameining. Funktionær: fastráðinn starfsmaður. Dönskislensk orðabók, útg. Ísafoldarprentsmiðja hf. 1992.

Kontakt: samband; tengsl; snerting; tenging. Ordning: niðurskipun; samkomulag; skipulag. Norsk-islensk orðabók, útg. Mál og menning, Reykjavík 1997.

12 Arbejde Undervisning Fritid, bind 1-3. Betænkning nr. 1058. Direktoratet for Kriminalforsorgen, København 1986.

13 Á undanföllum árum hefur tvisvar verið gerð afmörkuð tilraun í þessa átt hér á landi, í bæði skiptin á Litla-Hrauni. Fyrri tilraunin tókst ekki sem skyldi enda ekki mikið í lagt. Hin síðari var gerð síðastliðið sumar (2000) meðan svonefnt Hús þrjú var lokað og stóð yfir í rúma fjóra mánuði. Að sögn tókst allvel til þrátt fyrir nokkra annmarka. Þess utan ber að geta að í skýrslu sem greinarhöfundur tók saman um æskilegar breytingar á Litla-Hrauni árið 1995 (sjá 10 hér að ofan), var eindregið lagt til að tekið skyldi upp tilsjónarkerfi í fangelsinu. Það fékk ekki hljómgrunn.

14 Af samtölum við yfirmenn í Bergen fangelsinu í Noregi í febrúar sl. (2001) hefur komið í ljós að þeir nota ákveðinn hóp gæslustarfsmanna sem eingöngu stendur næturvaktir og sér þ.a.l. um öryggismál. Þessi valkostur stendur tímabundið til boða fyrir þá sem þess óska en ekki í lengri tíma en eitt ár samfellt. Eftir það verður að hverfa til fyrra starfs.

15 Sjá m.a: Stortingsmelding nr. 27 (1997-98), Om Kriminalomsorgen. Og: Det Kgl. Justits- og Politidepartement, Rundskriv G 61/2000. Retningslinier for Kontaktbetjentarbeidet, 26/6 2000.

Einnig tvo bæklinga: a) Málrettet arbeid. Kontaktbetjentens roller og funksjoner. Søndre fængselsdistrikt og Bastøy landsfængsel 2000. b) Á tilrettelegge for kontaktbetjentordningen. Søndre fængselsdistrikt og Bastøy landsfængsel 2000.

16 Málrettet arbeid...bls. 9-10.

17 Sama...bls. 18.

18 Sama...bls. 25.

19 Á tilrettelegge for kontaktbetjentordningen... bls. 19. Áhrif frá Kanada: Kanadamenn hafa undanfarin ár verið leiðandi í ýmsum tilraunum með endurbætur í fangelsisstarfinu undir forystu Ole Ingstrup (Dáni sem ráðinn var Commissioner of the Correctional Service 1988). Þeir hafa staðið framarlega í notkun „cognitive skills“ (hugræn atferlismótun) aðferða í fangameðhöndlun. Sjá t.d: nr. 5 hér að ofan; NSfKs 18. kontaktseminar, Hirtshals 1997, bls. 7-17. Einnig: Robinson, David: The Impact of Cognitive Skills Training on Post-Release Recidivism among Canadian Federal Offenders. Research Division, Correctional Research and Development, Correctional Service of Canada. August 1995.

20 „Kontinuitet“, samfelldni, samhæfing. Núverandi vaktakerfi hentar augljóslega mjög illa til starfsemi af þessum toga. Tólf klst. dag- og næturvaktir á vixl eru einfaldlega of langar og byggjast um of á viðveru. Svonefnt 2-3 vaktakerfi sem unnið er eftir miðast við að staðið sé í 2 x 12 klst. eða 3 x 12 klst. í hverri törn með tveggja eða þriggja daga fríum á milli. Inn í þessa rútinu falla síðan helgidaga- og helgarvaktir (unnið aðra hverja helgi). Að meðaltali má segja að starfsmenn vinni 7- 8 dagvaktir (8:00-20:00) í mánuði í þessu vaktkerfi og þar af er amk. ein helgarvakt. Þannig að starfsmaður er ekki nema 5-6 daga í mánuði að meðaltali í starfi með fongum að degi til þegar virkni fangelsis á að vera í hámarki. Og þetta getur enn minnkað ef gert er ráð fyrir veikindum, skiptivöktum, leyfum og öðru. Þetta er ekki sú „samfelldni“ í starfi sem hentar tengilskerfi í fangelsi, af þeirri augljósu ástæðu að það liða 7 dagar og jafnvel lengur milli dagvakta. Til þess að tengilskerfi virki verður að leggja mun meiri áherslu á tíðari og styttri dagvaktir, dagvinnu og sveigjanlegan vinnutíma.